

Ruhəngiz ƏLİYEVƏ

Naxçıvan Dövlət Universiteti
ruhəngiz-1981@hotmail.com

MƏMMƏD SƏİD ORDUBADİ VƏ AZƏRBAYCAN MAARİFÇİLİYİ

Açar sözlər: M.S.Ordubadi, təlim, təhsil, məktəb, maarifçilik

Key words: M.S.Ordubadi, training, education, school, education

Ключевые слова: М.С.Ордубади, воспитание, образование, школа, просвещение

Azərbaycan maarifçiləri sırasında ictimai zülmə, köləlik fəlsəfəsinə, elmsizliyin doğurduğu hər cür qüsurlara qarşı mübarizə aparması baxımından M.S.Ordubadinin nə Rusiya, nə də Avropa maarifçilərindən geri qalmadığını görürük. Doğrudur ki, Avropaya meyil, cəmiyyəti avropalaşdırmaq düşüncəsinə görə "İki çocuğun Avropaya səyahəti" əsərinin müəllifi əsasən Rusiya maarifçiləri ilə eyni sırada dayanır. Bununla belə, M.S.Ordubadinin maarifçilik görüşləri, ümumiyyətlə, Avropa maarifçilərinin ideyaları ilə səsleşməkdədir. Yazıçı qəti şəkildə bu fikirdə olmuşdur ki, cəmiyyət tamamilə yeniləşməli, aqlın gücü ilə bütün ictimai münasibətlər, o cümlədən təlim-tərbiyə prinsipləri, əxlaq meyarları, insan hüququ ilə əlaqədar baxışlar kökündən dəyişməlidir.

Azərbaycan maarifçilik hərəkatının səciyyəvi xüsusiyyətlərindən bəhs edən N.Vəlixanov "Azərbaycan maarifçi-realist ədəbiyyatı" kitabında yazır: "Rus maarifçiliyi geniş xalq kütlələrinin, əsasən kəndlilərin mənafeyini güdüdü. Bu, Rusiyada iyrenc şəkil almış, inkişafa buxov olan təhkimçiliyə qarşı mübarizədə də özünü göstərirdi.

Azərbaycan maarifçiliyində isə elm-maarifi yaymaq, şəxsiyyət azadlığının təbliği, mövhumata, despotizmə qarşı mübarizə məsələləri qarşı şəkildə özünü göstərir. Azərbaycan maarifçiləri belə ümid edirdilər ki, maddi həyat tərzinin yaxşılaşdırılmasının əsas vasitəsi xalq kütlələrinin elmə, maarifə yiyələnməsidir. Elm, maariflə silahlanma yolu ilə ictimai bəlalardan, o cümlədən mədəni gerilikdən xilas olmaq olar. Əgər

dövlət başçıları müdrik, maarifpərvər adamlar olsalar, sərvətə, vəzifəyə aludə olmasalar, xalqın, millətin istək və arzularını nəzərə alsalar, ədalətli özlərinə şüar etsələr, insan zəkası hər şeydə meyar olsa, ümumi rifaha qovuşmaq olar" [1, s.9].

İnkaredilməzdir ki, bütün bu göstəricilər ayrı-ayrılıqda M.S.Ordubadi yaradıcılığı üçün xarakterik cəhətlərdir. Maarifpərvər qələm sahibinin ilk mətbu əsərinə əsaslanaraq, M.S.Ordubadi artıq 1903-cü ildə ictimai həyatın dəyişdirilməsi fikrindədir və bu səbəbdən də hər bir yeniliyi, eləcə də "Şərqi-Rus" qəzetinin nəşrini sevinclə qarşılayır. Şair açıq şəkildə bildirir ki, onun yaşadığı islam dünyası zülmətdədir. Bu zülmətdən xilas olmaq üçün bütünlüklə insanlar elmə üz tutmalıdırlar. M.S.Ordubadi ümid edir ki, türk dilində qəzetlər, o cümlədən "Şərqi-Rus" cəhəlatə ağır zərbə vuracaqdır. Bu səbəbdən şair müasiri olduğu hər kəsi qəzet oxumağa səsləyir:

*Eşitdim tazə güldür, baş verib bağ nəmədindən,
Keçib əbnayi-islamın xəzəli, novbahar oldu...
Bu söz məşhurdur, etməz tərəqqi elmsiz millət,
Hamı elm əhli rahat, elmsizlər xar-zar oldu.
Əzizim, mümkün olduqca oxu türkü qəzetlərdən,
Bunun ilə cümlə cəhlin binası tarimar oldu [2, s.39-40].*

Əlbəttə, ilk mətbu şeiri ilə özünün maarifçilik cəbhəsində dayandığını açıq-aşkar bildiren M.S.Ordubadi "Qəflət" adlı birinci kitabında məsələyə bir qədər də aydınlıq gətirir, islam dünyasını tənəzzülə sürükləyənlər sırasında ilk növbədə guya elm yayan elmsiz mollaları günahlandırır, bununla da köhnə cəmiyyətin dayaqlarından birinə balta vurur, islam pərdəsi altında ictimai zülmə rəvac verən din nümayəndələrini lənətləyir. Bu məqamda M.S.Ordubadi XVIII əsr Avropa maarifçiləri ilə eyni cərgədə dayanır.

Bəllidir ki, Avropa maarifçiləri cəmiyyət üzvlərinin tənəzzürünü elmlə nurlandırmaq yolu ilə ideal həyat yaratmaq arzusunda olmuşlar. Bu böyük amalla yaşayan zəka sahibləri öz əsərlərində insanın insan tərəfindən istismarına, despotizmə, mütləq hakimiyyətin eybəcərliklərinə, ümumiyyətlə, hər cür zülmə qarşı çıxmışlar. Bir maarifçi ziyalı olaraq M.S.Ordubadını feodal təhkimçilik quruluşunun məhvə məhkumluğu, orta əsr geriliyi, Avropa mədəniyyətinə inteqrasiyanın zəruriliyi, insanlar arasında hüquq bərabərliyi ciddi şəkildə düşündürmüşdür. Qeyd etməyə ehtiyac vardır ki, maarifçilik hərəkatına bağlılığında M.S.Ordubadi özünəməxsus mövqə nümayiş etdirmişdir. Fikrimizcə, Azərbaycan milli maarifçiliyində M.S.Ordubadi özünəməxsusluğunu təsdiqləyən ilk mötəbər

mənbələrdən biri yazıcının “Qeyrət” poemasıdır. Bu poema deməyə əsas verir ki, tərəqqipərvər şairin məqsədi ilk növbədə mühitin diqqətini din qardaşlarının, bütövlüklə islam dünyasının geriliyinə, tənəzzülünə yönəltmək olmuşdur. Başqa sözlə, yazıçı heç də Avropa maarifçiləri kimi dinə qarşı çıxmamış, burjuaziyanın nəzəri müdafiəçisi vəzifəsini icra etməmiş, sadəcə öz şəxsində din qardaşlarının düşdüyü acınacaqlı vəziyyətin səbəblərini axtarmış, başqa sözlə, öz lirik qəhrəmanını və eyni zamanda islam dünyasını belə bir axtarışa sövq etmişdir.

Qeyd edək ki, M.S.Ordubadinin “Qəflət” mənzuməsinə dair milli metodologiyaya əsaslanan ilk təhlil akademik İsa Həbibbəyliyə məxsusdur. Görkəmli alim “Böyük ədəbiyyat nəhəngi” kitabında bu poemanın quruluşu və məzmun-ideyası haqqında yeni elmi müddəalar irəli sürmüş, əsərin hər bir hissəsini, o cümlədən “Bismillah Taala” adlanan müqəddiməsini ayrıca dəyərləndirmiş, həmin müqəddimənin ümumi müəllif qayəsi ilə bağlılığına belə aydınlıq gətirmişdir: “Qəflət” kitabı 32 səhifədən ibarət olub, “Bismillah Taala” müqəddiməsindən başqa, “Xəbi-qəflət” adlı 362 misralıq mənzum bir əsər əsasında hazırlanmışdır. “Bismillah Taala” müqəddiməsi orta əsr klassik Şərq və Azərbaycan poeması ənənəsindən gəlmə bir meyilin ifadəsi kimi daha çox poemaların başlanğıcındakı “əsrin yazılma səbəbi” bölməsinin funksiyasını daşıyır” [3, s.24].

Bəli, “Qəflət” poemasında müəllif Şərq klassik ədəbiyyatında mühüm yer tutan poema janrının ənənəvi strukturuna sadıq qaldığından əsəri kiçik bir müqəddimə ilə başlamışdır. Digər tərəfdən isə görürük ki, ənənəvi struktur daxilində də M.S.Ordubadi sanki Avropa maarifçiləri kimi aldadıcı gediş etmiş, Allahın adı ilə başladığı müqəddimədə din qardaşlarını özünüdərkə səsləmiş, guya öz vəziyyətini qələmə almaqla əslində qəti şəkildə bildirmişdir ki, elm və təhsildə digər xalqlardan geri qalanlar ölümə layiqdirlər. Bir daha vurğulayaq ki, “Qəflət” poemasının “Bismillah Taala” adlı müqəddiməsi tamamilə aldadıcı xarakterdədir. Budur, guya lirik qəhrəmanın ideali ac-susuz və azad yaşamaq yolunu tutmuş sufi sələfidir. Yeni xələf qəflətdə yatmaqdan insan olmamağı, balsız milçək kimi ömür sürməkdənsə, həyatı boyu ağır zəhmət çəkməyi, düşməndən kömək diləməkdənsə, ac-susuz dolanmağı, xalqı töhmətləməkdənsə tabuta girməyi özünə rəva bilir, eləcə də sirrini gizli saxlamağı məqsədəuyğun sayır:

*Mərg xoş, qəflətə zinafəs olmaqdan,
Tairi-ömrə xəbərsiz qəfəs olmaqdan...
Batasın, xoşdu cəvahir kimi dərya suyuna,
Ləbi-dəryada çıxan xarı-xəs olmaqdan...
Yaxşıdır taxteyi-tabuta suvar olsa kişi,
Töhməti-xalqa mənəmiş fərəs olmaqdan.*

*Sirrini söyləmə məxluqə, apar qəbrə Səid,
Dağ başından yoxa-yox gəlmə səs olmaqdan [4, s.310].*

Bəli, “Qəflət” poemasının “Bismillah Taala” adlı müqəddiməsində özünü susmağa səsləyən müəllif az sonra yenə də guya özü-özünə xitabən üzünü gündən-günə tənəzzül etməkdə olan islam ölkələrinə, Şərq dövlətlərinə tutur, islamın şanlı tarixini yada salır, xatırladılır ki, zamanında ərəblər elmin gücü ilə beş qitədə hökmran olsalar da, elmdən uzaq düşmələri və aralarındakı nifaq onları gücsüzləşdirmişdir. Bu gün özünü islam dinindən bilənlər ibrət almalıdırlar ki, vaxtilə ərəblərin Avropada tikdikləri məbədlər artıq kilsələrə çevrilmişdir. Şairin fikrincə, elmsizlik islam dünyasına çeşid-çeşid faciələr gətirməkdədir. Hazırda islam ölkələrində gədanı şahdan ayırmaq mümkün deyil. İnsanlar hər an həqarətlə qarşılaşırlar. Təbii ki, elmsizlik saraylara da yol tapmışdır. Elmdən xəbəri olmayanlar saraylarda vəzir məqamına qədər yüksəlirlər ki, bu da xalq üçün fəlakət deməkdir. M.S.Ordubadi qəti şəkildə bildirir ki, islam dünyasını məhv olmaqdan yalnız elm xilas edə bilər. Fikrinin təsdiqi üçün şair Qərb ölkələrinin tərəqqi yolunu nəzər nöqtəsinə çəkir, elm və sənət vasitəsilə qərblilərin qazandıqları uğurları bir daha xatırladılır.

Doğrudur, “Qəflət” poemasında Sədi Şirazinin “Gülüstən” əsərindən gəlmə nəsihətçilik bir qədər qabarıq görünür. Bununla belə, qeyd etməyə ehtiyac vardır ki, M.S.Ordubadi nəsihətçiliyi bütünlüklə maarifçilik ideyaları ilə bağlıdır. “Qəflət”in müəllifi bu fikirdədir ki, ictimai tənəzzüldə elmin tənənəsindən ötrü şair və yazıçılar köhnə vərdişlərindən, epigoncu ədəbiyyat yaratmaq işindən əl çəkməli, öz əsərlərində yeni dünyanın prinsiplərini qələmə almalı, cəmiyyəti elmə səsləməlidirlər. Şair zəka səltənətinin qurulmasından ötrü tamamilə köhnə düşüncə tərzinin əleyhinə çıxır, göstərir ki, dünyada heç bir millət elmsizliyi özünə yaxın qoymadığı halda, müsəlmanlar elmdən bixəbər şəkildə ömürlərini başa vurmaqdadırlar. “Qəflət” poeması ilə köhnə dünyaya ölüm hökmü oxuyan M.S.Ordubadi aydın şəkildə bildirir ki, ictimai münasibətlərin dəyişilməsi, milli tənəzzülün yenilənməsi ölkə ziyalılarından əsaslı dərəcədə asılıdır.

Maarifçilik hərəkatında əsas göstəricilərdən biri və bəlkə də, birincisi doğma xalqa, əməkçi xalqa sevgidir. “Azərbaycan maarifçi-realist ədəbiyyatı” kitabında N.Vəlixanov maarifçilikdə xəlqilik məsələsinə belə aydınlıq gətirmişdir: “Maarifçilik idealının real bədii təcəssümü maarifçi səciyyəli müsbət qəhrəmanıdır ki, o, əməkçi xalqa faydalı olmağa səy edir, onun mənəvi inkişafı barədə düşündür. Heç şübhəsiz, belə bir xüsusiyyət xəlqilik anlayışı ilə əlaqədardır. XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəllərindəki Azərbaycan maarifçilərinin şəxsiyyət azadlığı barədə istər publi-

sistik və istərsə də bədii əsərlərində irəli sürdükləri mütərəqqi fikirlər onların xəlqiliyi ilə bağlıdır. Maarifçilərə görə, xalqın ictimai şüurunun oyanmasına, xoşbəxt yaşamasına çalışmaq xəlqilikdir. Əlbəttə, onlar bu səylərində məhdud çərçivədə fəaliyyət göstərmiş, daha çox islahatçılığa, təkamülə, tərbiyə vasitələrinə istinad etmişlər” [5, s.21].

Diqqət etsək görürük ki, xəlqilik “Qəflət” poemasında lirik qəhrəmanın bütün varlığına hakim kəsilmişdir. Onun söyləri birbaşa vətən və din qardaşlarının xoşbəxtliyinə, tərəqqisinə hesablanmışdır. Bəli, “islahatçılığa, təkamülə, tərbiyə vasitələrinə istinad edən” M.S.Ordubadi “Qəflət” poeması ilə insanları var-dövlətə deyil, ağıla qul olmağa səsləyir.

Bir maarifçi olaraq M.S.Ordubadi mövcud ictimai quruluş şəraitində cəmiyyət həyatının bütün sahələrində zülmün, despotizmin ən müxtəlif formalarda şəriksiz hökmranlığının əleyhinə çıxmışdır. Bununla belə, yazıçı eyni məsələyə münasibətdə müəyyən qədər digər maarifçilərdən fərqli mövqedə dayanmışdır. Məsələn, Marağalı Zeynalabdin bu fikirdə olmuşdur ki, ölkədəki haqsızlıqlar haqqında hökmdara xəbər verilmir. Əgər şah rəiyyəyə qarşı törədilən ədalətsizliklərdən xəbər tutarsa, günahkarlar cəzalanar və bir çox problemlər öz həllini tapar. İlk əsərlərindən çıxış etsək, M.S.Ordubadının mütləq hakimlə bağlı düşüncələri də özünəməxsusdur. Yəni yazıçı heç də o fikirdə olmamışdır ki, dövlətin birinci adamı ölkədə törədilən zümlərdən xəbərsizdir. Azərbaycan maarifçilik hərəkatında mübarizliyi ilə tanınan M.S.Ordubadi “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap etdiyi felyetonlarında birbaşa despotizmi, despotluğun artıq yaşam tarzına çevrilməsini lənətləmişdir. Maarifpərvər yazıçı göstərmişdir ki, despotluq üçün ən münbit şərait elmsizlikdir və elmsizlikdən qaynaqlanan despotizmin ölkəni, eləcə də dövləti məhvə sürükləməsi mütləqdir. Mübariz molla nəsrəddinçinin ictimai zülmə bağlı düşüncələrini ifadə etmək baxımından məcmuənin 27 yanvar 1908-ci il tarixli 4-cü sayında getmiş “Bağ” felyetonu xüsusi dəyərə malik publisistik nümunədir. Başqa sözlə, “Bağ” felyetonu bir daha təsdiqləyir ki, M.S.Ordubadi Azərbaycan maarifçilik hərəkatının nümayəndəsi olmaqla bərabər, öz əsərləri ilə bu fikir və əməl cərəyanını zənginləşdirmiş, Azərbaycan maarifçiliyinə yeni keyfiyyətlər qazandırmışdır.

“Bağ” felyetonunda göstərilir ki, İran təbəələri çörək pulu qazanmaq məqsədilə vətəni tərk edib qonşu ölkələrə üz tuturlarsa da, İran dövlətinin zümlə idarəetmə sistemi onlardan əl çəkmir. Çünki İran konsulları naiblərin məvəcibini mənimsədiyindən, naiblər də vətəndən kənardə fəhləlik edən iranlıları soymaqla məşğuldurlar. Yazıçı göstərir ki, elmsizliyin və zülmün hökm sürdüyü zaman və məkan daxilində insan azadlığından söz gedə bilməz. Budur, “Bağ” felyetonunda müəlliflə konsulun naibi arasındakı söhbət: “Sual: Sizin məvəcibiniz dövlətdən nə qədərdir?

Cavab: Ayda yüz manat.

Sual: Bəlkə, siz heç təzkirə xərcə verə bilmədiniz, onda nə yeyəcəksiniz ki, ölməyəsiz?

Cavab: Vallah, sözün doğrusu, onda hansı iranlıya rast gəlsək, tutub zornan və səbəbsiz dərಿಸini soyacağıq.

Sual: Bə İran məşrutiyəti necə oldu?

Cavab: Pəh, rəhmətliyin oğlu, elə məşrutiyət Mirzə Rzaxanları, Mirzə Ələsgər xanları və qeyri konsulları başa verdi, qaldıq biz?” [5, s.32]

Bəli, M.S.Ordubadi qeyd-şərtsiz bildirir ki, elmsiz insanlara azadlığın verilməsi heç nəyi dəyişdirməz. Yazıçının fikrincə, cəmiyyətlərin inkişafı ictimai düşüncənin təkamülü, yəni dünyəvi elmlərin milli təfəkkürdə təntənəsi yolu ilə gerçəkləşməlidir. Maraqlıdır ki, sovet dövrünün ədəbiyyatşünaslığı inqilabçı demokratlar adlandırılırsa da, XX əsrin əvvəllərində molla nəsrəddinçilər məhz bu ideyanın ətrafında birləşmişlər.

“Bağ” felyetonunda M.S.Ordubadi hansısa bir məmurun günahlandırmaqla kifayətlənməyib. Yazıçı məsələnin mahiyyətinə nüfuz etmək istiqamətində iş aparıb, oxucunu real vəziyyətlə üz-üzə qoyub. Felyetonda aydın şəkildə göstərilir ki, ictimai zülmün əsas qaynağı dövlət başçısıdır. Dövlət başçısı öz əməllərində azacıq da olsa ədalətsizliyə yol versə, ölkədə despotluğun baş alıb gedəcəyi şübhəsizdir. M.S.Ordubadi yenə də maarifçilik yolunu tutub, dövlət başçılarını qəflət yuxusundan ayılmağa səsləyib, bildirib ki, ağıllı hökmdarlar öz ölkələrinin və dövlətlərinin xilasını naminə zülmə son qoymalıdır. Beləliklə, “Bağ” felyetonunun sonunda “Kimdir günahkar?” sualına qəti cavab verilir: “Bəlkə də, konsullarda da o qədər günah yoxdur. Bəlkə, bunların günahı məhz budur ki, bunlar rəiyyətin bağından ancaq bir alma yeyirlər.

Amma söz burasındadır ki, konsul bir alma yeyəndə naib də alma ağacını birəti kökündən çıxardır.

Və neçə-neçə illərdir ki, İranın alma ağaclarını dibdən çıxarıb yan-yana yıxırlar.

Kimlər? Kimlər?..

Haman bağın bağbanları!” [5, s.32]

Ümumiyyətlə, despotizm və onun törətdiyi ictimai eybəcərliklər maarifçiləri daim düşündürmüşdür. Öz əsərlərində müntəzəm surətdə elmsizliyi, cəhaləti, fanatizmi, köhnə təhsil sistemini, islam dünyasını məhvə sürükləyən mövhumatı tənqid atəşinə tutan maarifçilər belə bir mövqedən çıxış etmişlər ki, ağıla dəyər verilmədiyi, təfəkkürlərin xoşbəxt axirət dünyası həvəsilə dondurulduğu, insanların çağdaş dünyadan xəbərsiz yaşadığı mühitlərdə fiziki təzyiqlə maruz qalmaq cəmiyyət üzvləri üçün adi hala çevrilir, kimsədə təəcüb doğurmur. Əlbəttə, belə bir hal müstəmləkəçilik planlarını həyata keçirənləri, digər xalqları öz əsərləri

altında yaşatmağa çalışan dövlətləri, xalqın mənafeyini tamamilə unutmş missionerləri, milyonçuları, biganə oxumuşları tamamilə qane edir. Kəskin ideyaları ilə Azərbaycan maarifçilik hərəkatını mübarizləşdirən M.S.Ordubadı heç cür razılaşa bilmir ki, insanların zəkaya düşmən kəsilmələri səbəbindən fiziki güc davranış münasibətlərinin əsas göstəricisinə çevrilmişdir. Məhz bu göstəricisi ilə tanınan islam dünyası həm də avropalılar üçün gülüş hədəfidir. Yazıçı "Vurhavur" felyetonunda ("Molla Nəsrəddin", 28 aprel 1908, №17) zor dünyasına nifrətini belə qələmə almışdır: "Əgər bir vilayətə yolun düşdü və istəyirsən biləsən ki, bura müsəlman vilayətidir, ya yox – bax gör adam döyürlər, ya yox. Əgər döyürlər – bil ki, müsəlman vilayətidir.

...Ərdəbil şəhərində bazar ilə keçirdim, gördüm bir nəfər adamı hər çatan ağac ilə, daş ilə, təpik ilə döyür. Xülasə, o qədər döydülər ki, ölüm halına düşdü. Xəbər aldım ki, bunun təqsiri nədir, dedilər çörəkçidir, çörəyi yaxşı bişirməyib.

Oradan gəldim Bakıya, bir nəfər rəfiqim ilə Təzəpir məhəlləsi ilə keçirdim, gördüm bir nəfər adamı otuz, bəlkə, qırx müsəlman araya salıb döyürlər...

Sonra yolum düşdü Gəncəyə – döyürlər, vurhavur. Yolum düşdü İrəvana – vurhavur, hər yana – vurhavur.

Müxtəsər, bir yana ki, gedirsən, əgər istəyirsən biləsən ki, bura müsəlman aləmidir – bax gör: əgər iyirmi-otuz müsəlman bir yerə yığışib bir adamı döyürlər – bil ki, müsəlman vilayətidir" [6, s.133].

Doğrudur, "Vurhavur" felyetonunda konkret olaraq elmsizlikdən, maarifin gərəkiyindən, insan hüquqlarının yoxluğundan, köləlik fəlsəfəsinin hegemonluğundan, ictimai münasibətlərin eybəcərliyindən söz açılır, sadəcə müsəlman dünyasındakı cəzalandırma üsulu canlandırılır. Oxucu isə bir daha yaqınlaşdırır ki, qanunların olmadığı, insan hüquqlarının qanunla qorunmadığı, ümumiyyətlə, insana dəyər verilməyən cəmiyyətdə zorun tətbiqi, despotluğun tüğyan etməsi tamamilə təbiidir. Bu halda da ən çox itirən islam ölkələridir. M.S.Ordubadı "İki çocuğun Avropaya səyahəti" əsərində bu məsələyə yenidən qayıtmış, göstərmişdir ki, avropalılar üçün hər bir avropalı, hətta cinayətkarlar belə qiymətlidir. Bu məqamda Qərb-Şərq müqayisəsinə də gərək duyaraq yazmışdır: "Parijdə yoldan çıxanları yola gətirmək, bədəqidə, fəna, məsləksiz və bədərftərdə olanları islahedici cəmiyyətlər vardır ki, hər birisi öz millətlərinə özlərinə böyük xidmətlər əda edirlər. Fransızlar: ağacdən, daşdan adam töküüb fransız adını verirlər ki, cəmiyyətləri (əhalisi) artсын. Bizim mollaüməllərə gəldikdə bir nəfər elmsizlik, yanki (yaxud) səhv üzərinə bir xəlaf söz danışib, sonra tövbə edərsə, yenə bir təzə məzhəb ilə adlandırıb, zorən və cəbrən islamıyyətdən xaric edərlər. Budur ki, biçarə islam milləti, naxələf

kimsələr yetmiş yerə bölünmüşlər. Yazıq millət!" [4, s.299]

Maraqlıdır ki, M.S.Ordubadı inqilabdan sonra da əsasən maarifçilik cəbhəsində dayanmış, bu fikirdə olmuşdur ki, yeni cəmiyyət qurmaqdan ötrü elm, təhsil, məktəbdarlıq sahəsində sistemli işlər aparılmalı, insanlar köhnə düşüncə tərzindən xilas olmalı, ictimai təfəkkürdə vətən və xalq mənafeyi önə keçməli, vətən və din qardaşları yüksək amallar uğrunda mübarizə aparmağı bacarmalıdılar. Məsələn, "Molla Nəsrəddin" jurnalının 9 noyabr 1922-ci il tarixli 2-ci sayında çap olunmuş "Ədəbiyyat" başlıqlı felyetonunda Hərdəmxəyal yenə də cəhalətin donmuş təfəkkürlərə hakim olmasından, mollaların mühafizəkarlıq cəbhəsində qətiyyətlə dayanmalarından, mövhumatın əvvəlki qaydada hökmranlıq etməsindən, gərəksiz dini ayinlərin davamlığından narahatlığını bildirərək məsələlərə yenə də islahatçı mövqeyindən yanaşmışdır:

*Mən bilirdim işimiz get-gedə asanlaşacaq,
Bütün aləm gəlib imana müsəlmanlaşacaq.*

*Nə otuz övrətə hakim çıxacaq Molla Qəvam,
Çalışıb qoymayacaqdır Xızı kəndində əvam,
Yığacaq mərsiyədə yüzə cuval buğda tamam,
Satacaq qış başabaş, ruzi firəvanlaşacaq,
Siğənin kursu düşüb mütələr arzanlaşacaq.*

*Satacaq zinalara Gülpəri çadırşəbini
Açacaq köhnə müsəlman yeni qız məktəbini,
Kəsəcək maryalara molla müsəlman kəbini,
Fatmalar Lolyalaşib, Lolya Tükəzbanlaşacaq,
Nina çadırşəbin altında Xuramanlaşacaq [5, s.285].*

M.S.Ordubadı "Təərüfə" və ticarət" felyetonunda ("Molla Nəsrəddin", 9 noyabr 1922, №2) yeni quruluşda müəllimlərə az maaş verilməsindən, "Küçə uşaqları" felyetonunda ("Molla Nəsrəddin", 31 dekabr 1922, №8) yeni nəslin küçələrdə oğurluq sənəti öyrənməsindən, "Yavrum" satirasında ("Molla Nəsrəddin", 27 dekabr 1924, №29) bütün bəşəriyyətin dinə qul olmasından narahatlığını qələmə almaqla bir daha bildirmişdir ki, inqilabın qalib gəlməsinə baxmayaraq, milli təfəkkür yeniləşmədən, elm qələbə çalmadan ictimai həyatda sadəcə zahirən böyük uğurlar əldə etmək mümkündür.

Əsərləri və əməli fəaliyyəti deməyə əsas verir ki, M.S.Ordubadı, sözün həqiqi mənasında maarif fədaisi olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Vəlixanov N. Azərbaycan maarifçi-realist ədəbiyyatı. Bakı, "Elm", 1983.
2. Məhəmməd Tağı Sidqi: taleyi və sənəti. Naxçıvan, "Əcəmi" NPB, 2015.
3. Həbibbəyli İ. Böyük ədəbiyyat nəhəngi. Bakı, "Yazıcı", 1984.
4. Ordubadi M.S. Həyatım və mühitim. (Toplayanı, tərtib edəni və ön sözün müəllifi İ.Həbibbəyli) Naxçıvan, "Əcəmi" NPB, 2012.
5. Molla Nəsrəddin. 8 cildə, II cild. Bakı, Azərneşr, 2002.
6. Molla Nəsrəddin. 8 cildə, V cild. Bakı, "Çinar-cap", 2002.
7. Axundlu Y. Məmməd Səid Ordubadi. Bakı, "Adiloğlu", 2010.
8. Həbibbəyli İ. Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. Naxçıvan, "Əcəmi", 1999.

Ruhangiz Aliyeva

MAMMAD SAID ORDUBADI AND AZERBAIJANI EDUCATION

Summary

The article studies the worthwhile philosophical heritage of Mammad Said Ordubadi, the prominent Azerbaijan educator. It reflects the great educator's struggle against ignorance and illiteracy in his works which he considered to be the enemy of the people. In his works M.S.Ordubadi touched upon the issues like illiteracy, backwardness and ignorance which were specific for that time in Azerbaijan in great sorrow and challenged people to fight against it, too.

He was not only a simple Gerald of school, teaching and studying. As he considered the teaching process as a communication between teachers and students, he didn't limit this process as a teacher activity.

As a leading teacher, he supported to give students certain scientific knowledge, forming their scientific outlook about the different events of nature and society and providing the development of their cognitive abilities in the teaching process. As a teacher M. S. Ordubadi tried to meet this demand of his people by his works.

Рухангиз Алиева

МАМЕД САИД ОРДУБАДИ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОЕ ПРОСВЕЩЕНИЕ

Резюме

В статье повествуется об окружающем обществе видного просветителя, поэта, писателя, драматурга Азербайджана Мамед Саида Ордубади, о роли этой среды в его творчестве и о просветительской политике, которую вел Ордубади для своего народа.

Творчество любой литературной личности формируется в общественно-исторической и литературно-культурной обстановке, которая способствует его становлению.

Мамед Саид Ордубади показал, что «если хотите увидеть в будущем сыновей отчизны умными, образованными, морально чистыми, правдивыми, любящими свей: народ патриотами, вырастающими настоящими личностями, тогда вместо безразличия надо постоянно уделять им внимание, отречь их от неверного пути; суметь их вернуть на правильное русло, беречь от вредных влияний общества, правильно направлять и воспитывать, объясняя все. В такой обстановке мы обеспечим будущее Родины и народа».